

Україна вже давно стала нацією

Тут помиляються німці, що думають, що розуміють позицію Росії: імперіалізм Путіна немає нічого спільного з бажаннями його співвітчизників. Полеміка.

Мартін Шульце Вессель

Щоб оцінити масштаби помилок Німеччини щодо України, потрібно повернутися до 2014 року. Захід відреагував м'якими санкціями на анексію Криму та подальше військове втручання Москви на сході України і водночас дозволив посилити енергетичну залежність від Росії. Берлін і Москва побудували «Північний потік – 2», не враховуючи інтереси Києва. Деякі історичні дискусії прямували подібним проросійським курсом. Коли Путін окупував Крим і спровокував військовими діями російський сепаратизм у Донецьку та Луганську, Йорг Баберовський висунув тезу, що Україна нібито є «дитям радянської національної політики».

Між заходом і сходом країни у сфері культури пам'яті начебто проходить фундаментальна лінія розмежування. Він запитав: «Чому не можна припустити, що східна частина України може відокремитися від західної?» Такі колеги, як Ульріх Шмід та Андреас Каппелер, які, на відміну від Баберовського, інтенсивно займалися історією країни, таке відхилили. Вони покликалися на історію українського національного руху в ХІХ столітті та назвали високі рейтинги схвалення утворення пострадянської держави Україна, також і на сході країни. Але даремно, тому що теза Баберовського вже потрапила в політичний дискурс. 27 березня 2014 року, через чотирнадцять днів після публікації його тексту, колишній канцлер Німеччини Гельмут Шмідт написав у газеті Zeit: «Історики сперечаються, чи українська нація взагалі існує». Це було одразу після протиправної анексії Криму.

Тепер, після початку другої української війни, Баберовський знову висловився (див. газету F.A.Z. від 1 березня 2022 року). Свою фатальну помилку 2014 року він прямо не визнає, але не лунає більше аргумент про нібито жорстке зіткнення між західною та східною Україною у сфері культури пам'яті. Іронічно те, що Баберовський зараз звинувачує Путіна в цій помилці. Путін не розуміє, що «громадяни, навіть на сході країни, змирилися з державним ладом, бо змогли знайти в ньому своє місце». Навіть якщо Баберовський більше не вважає, що Україна є невдалою чи хиткою національною державою, він все одно відстає від реальності. Невірно, що українці просто «змирились» зі своєю національною державою. Така позиція не відображає дивовижну згуртованість українського суспільства, яке чинить надзвичайний опір багатомісячному залякуванню зосередженням російських військ на кордоні та вторгненню технічно значно сильнішої армії. Ніде на сході країни органи місцевого самоврядування добровільно не стали на бік Росії, попри величезний тиск.

Незважаючи на такі помилкові оцінювання, текст Баберовського вартий уваги, особливо там, де він дистанціюється від імперії. У тексті є розумні думки про природу війни, але й

чудні речі, як-от порівняння війни з дивами в теології («Несподівано на світ з'являється небачене, нечуване, бентежне»). Проте, насамперед, текст є корисним джерелом, яке свідчить про перехідний період, який ми проживаємо після того, як канцлер Шольц оголосив «переломний момент». Переломні моменти набагато складніші, ніж здається на перший погляд. Щось нове з'являється, щось пристосовується, але старе залишається в тіні подій і згодом може виявити нову силу. Одним із таких залишків у тексті Баберовського є уявлення про те, що розділений Радянський Союз став практично необхідною основою для існування росіян. В есе 2015 року в газеті Zeit Баберовський писав про Радянський Союз, як про «рідний край» росіян. Принаймні загальноприйняте розуміння концепції рідного краю, як близького, знайомого оточення, протистоїть перенесенню на найбільшу державну територію світу з її різними культурами. Таке розширене поняття рідного краю мало функцію зробити російський перегляд кордонів зрозумілим і виправданим. Баберовський тепер замінив «рідний край» синонімом. У новому есе стара ідея звучить так: «Для більшості росіян Радянський Союз був домом, у якому вони жили залюбки. Іншого в них не було».

Ще у 2015 році сентиментальне розуміння Росії було неправильним. Сьогодні, коли домівки українців знищуються російськими снарядами, міста перетворюються на попіл, а безліч людей змушені тікати, це просто нестерпно. Жах загарбницької війни не був лише на горизонті – коли Баберовський опублікував своє есе, війна вже почалася. Крім того, теза Баберовського про ностальгію за імперією також непридатна для пояснення російської позиції щодо України. Баберовський припускає, що є фундаментальний зв'язок між «багатьма росіянами» та занепадою імперією, який Путін використовує з погляду політики влади і водночас аутентично представляє. Баберовський покликається на телевізійну промову Путіна 24 лютого, у якій він оголосив війну. У ній зазвичай стриманий та виважений очільник влади був не в собі і висловив свій «гнів через втрату імперії». Колективістське пояснення, у якому російські культурні моделі, «багато росіян» і Путін зливаються в одне ціле, ігнорує індивідів і різні соціальні групи. Для тези про те, що відновлення радянських кордонів сьогодні для росіян має екзистенційне значення, мені бракує емпіричних доказів, також із моїх власних розмов у минулі роки. Екзистенційні прагнення, про які я чув, – це свобода та добробут, у ширшому сенсі мова йшла також про повагу до російської історії та культури, але не про відновлення кордонів. Наприкінці свого есе Баберовський також визнає, що інструменталізація ностальгії за імперією все менше спрацьовує, і робить такий висновок: «Я вірю в Росію та її людей». Водночас він досконало слідує лейтмотиву ірраціонального та наївного спотворення образу Росії, який у 1866 році встановив поет і консервативний публіцист Федір Тютчев: «В Росію можна тільки вірити».

Настав час позбутися цього псевдорелігійного російського кітчу. Путін знову колонізує Східну Європу. Відповіддю на це має бути послідовна деколонізація наших моделей мислення. В історичній науці, наприклад, для цього треба подолати досі поширену схему «російської історії». Вона веде від Київської Русі через Московське царство до Петербурзької імперії й ігнорує інші наративи, як-от роботу українського історика Михайла Грушевського, який у 1904 році розповів інакше: Київська Русь продовжилася не у Володимирі та Москві, а на західних територіях, тобто в Галичині та Волині, а згодом у Речі Посполитій. Україна сьогодні недаремно може покликатися на цю історичну традицію.

Крім того, йдеться також про фундаментальне переосмислення концепції імперії. Вона була дуже корисною для історичних досліджень протягом останніх десятиліть і, безумовно, має великий потенціал, аби враховувати різні точки зору. Але вона також схильна до проблемних дихотомій. Толерантність і мультикультуралізм – це характеристики, які часто помилково приписують імперії, а потребу в визначеності та «винахід» історії – національній державі. У Німеччині це має традицію, яка стала особливо поширеною після Першої світової війни: нові національні держави в Східно-Центральній та Південно-Східній Європі з їхніми новими державними наративами та претензіями на легітимність, у кращому випадку, не сприймалися дуже серйозно. Водночас розквітло наївне спотворення образів занепалих імперій. Це спотворення зберігається донині, і донедавна воно затьмарювало наше уявлення про війну Росії проти України. Дихотомія імперії та нації неправильна через те, що імперії також вигадують свої традиції й через те, що вони аж ніяк не толерантніші та миролюбніші, ніж національні держави – для цього треба вивчити геноцидні війни Росії на Кавказі ще в 19 столітті. Сьогодні в Росії спостерігається поєднання закономірностей обох концепцій: війну веде держава, яка прагне до розширення силових ресурсів і сфер впливу, як це характерно для імперії, і яка водночас просуває ідеєю етнічної визначеності. Сьогодні Росія – це націоналізуюча імперія.

Автор викладає історію Східної та Південно-Східної Європи в Мюнхенському університеті ім. Людвіґа-Максиміліана та є співголовою Німецько-української комісії істориків.

Перша публікація у газеті Frankfurter Allgemeine Zeitung, 19.03.2022:

<https://www.faz.net/aktuell/feuilleton/debatten/die-ukraine-ist-laengst-eine-nation-deutsche-irrtuemer-ueber-russland-17888278.html>

Переклад з німецької мови: Олена Биковець